

“ภูมิปัญญาคนจน”:

วิถีทางวัฒนธรรมในวิถีการต่อสู้ของคนจน

(Wisdom of the Poor:

Reading Cultural Artifacts in the Contemporary Thai Political Scene)

สุริยา สมุทคุปดี
พัฒนา กิติอาษา

เอกสารประกอบการนิทรรศการ “ภูมิปัญญาคนจน”
ห้องไทยศึกษาพิเศษ (อาคารสุรพัฒน์ 5)

สาขาวิชาศึกษาทั่วไป

สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา

สิงหาคม 2543

ศูนย์บรรณสารและสื่อการศึกษา

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

“ภูมิปัญญาคนจน”:

วิถีทางวัฒนธรรมในวิถีการต่อสู้ของคนจน

(Wisdom of the Poor:

Reading Cultural Artifacts in the Contemporary Thai Political Scene)

สุรียา สมทกุล ปรดี

พัฒนา กิติธายา

บทคัดย่อ

บทความชุดนี้นำเสนอความหมายใหม่ของวิถีทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทของการชุมนุมประท้วงของสมัชชาคนจน พวกเรานำเสนอว่าวิถีทางวัฒนธรรมคือ ภูมิปัญญาของคนจนและเป็นผลผลิตของวัฒนธรรมความจน คุณค่าสำคัญของวิถีทางวัฒนธรรมในบริบทของการต่อสู้ทางการเมืองของคนจนมีทั้งประโยชน์ใช้สอย ขายเป็นสินค้าเพื่อระดมเงินทุน และใช้เป็นอาวุธทางวัฒนธรรมขึ้นสำคัญในการต่อสู้กับอำนาจรัฐราชการและวัฒนธรรมเมือง บทความนี้ยังเน้นการนำเสนอแนวทางภาววิเคราะห์ทางมานุษยวิทยาแบบใหม่ในการตีความหมายของวิถีทางวัฒนธรรม ซึ่งให้ความสำคัญกับการปรากฏตัวของวิถีวัฒนธรรมและการคืนรนต่อสู้ของคนจนในบริบทของการเมืองวัฒนธรรมของสังคมไทยยุคโลกาภิวัตน์

Abstract

This paper deals with a reading of the political and cultural significations of poor villagers' cultural artifacts, especially bamboo basketry, *pha khaw ma*, hand-made weavings, shoulder bags, and hats. Viewing these materials in the context of the current Thai political scene--in particular, various public protests led by the Assembly of the Poor--the authors argue that these materials represent an embodiment of the wisdom and experience of the poor in their decade-long struggles against state power and hegemony. These cultural artifacts constitute the "hidden" cultural weapons of the poor. The authors also advance a fresh approach to reading cultural artifacts, that emphasizes taking artifacts as signs of cultural and political protest and vehicles to express poor villagers' fights for their existence and place in contemporary Thailand.

บทนำ

กับดักหนี้ 16 กุมภาพันธ์ 2543 การแสดงชุดเชิดทมิฬและการประโห่งของสมัชชาคนจนและเครือข่ายองค์การพัฒนาเอกชนทั้งภายในประเทศและนานาชาติระหว่างการประชุมองค์การครั้งที่ 10 (UNCTAD X) ที่ศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์เมื่อกลางเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543 คำนึงไปอย่างถี่ถ้วนและเรียกร้องความสนใจจากสื่อมวลชนทั่วโลก โดยเฉพาะกรณีอื้อฉาวที่ตัวแทนขององค์กรพัฒนาเอกชนยุโรปกลุ่มหนึ่งใช้ขนมเค้กปาหน้าเลขาธิการกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund—IMF) ในการชุมนุมประท้วงดังกล่าว ปรากฏว่ามีภาพการแสดงถือเทียนของชาวบ้านสมาชิกสมัชชาคนจนจากเขื่อนป่าสักกลุ่มหนึ่งที่สร้างความฮือฮาให้กับสื่อมวลชนและสังคมไทยมากเป็นพิเศษ นั่นคือ การแสดงชุด “กับดักหนี้” ชาวบ้านและผู้ชุมนุมประท้วงใช้ “ตุ้มปลาขอน” (เครื่องมือดักปลาขนาดเล็ก ไม้ไผ่) ของอดีตชุมชนชาวประมงป่าสักในเขตอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานีมาทำเป็นเครื่องมือประท้วง ตุ้มหรือเครื่องมือดักปลานาชนิดยักษ์ที่มีลักษณะคล้ายโพงหางดักปลาของภาคกลาง ยาวประมาณ 7-8 เมตร ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางส่วนหัวไม่น้อยกว่า 3 เมตร ถูกเจาะตรงส่วนหัวออก เพื่อเปิดช่องขนาดใหญ่พอที่จะให้ผู้แสดงชาวบ้านผู้ชายเข้าไปนั่งอยู่ในตุ้มได้ เมื่อนำเอาตุ้มดักปลานาชนิดยักษ์ดังกล่าวไปวางไว้ในบริเวณถนนหน้าศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ เขตคลองเตย เครื่องมือประท้วงชนิดนี้สามารถให้ความโดดเด่นของตนเองเรียกร้องความสนใจจากผู้ชมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ภาพข่าวที่ตีพิมพ์ลงหน้า 1 หนังสือพิมพ์ “มติชนรายวัน” ฉบับวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2543 รายงานว่า “กับดักหนี้... บรรดาคนกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงการประชุมองค์การคัดแสดงละครสะท้อนปัญหาที่คนไทยต้องทนแบกภาระหนี้สินต่างประเทศที่รัฐบาลสร้างไว้ หน้าศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ คลองเตย เมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์” (มติชนรายวัน, 18 กุมภาพันธ์ 2543, หน้า 1) ใน “กับดักหนี้” ตัวนี้มีคนจนผู้ขายคนหนึ่ง อายุประมาณ 50 ปีเศษ ใช้ผ้าขาวม้าโหลหัว นุ่งเสื้ออม่ออมสีซีด นุ่งผ้าโสร่งและสวมรองเท้าฟองน้ำนึ่งของๆ แสดงท่าทางเหมือนคนสิ้นหวังและหมดอาลัยในชีวิต ความหมายที่ชาวบ้านกลุ่มผู้ประท้วงต้องการจะสื่อสารออกมาให้สาธารณชนได้รับรู้ก็คือ โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐบาล เช่น เขื่อนป่าสัก รวมทั้งแนวทางการพัฒนาประเทศโดยรวมในช่วงหลายปีที่ผ่านมาประสบความล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ผลประโยชน์ของการพัฒนาตกไม่ถึงมือคนยากคนจน ช่างยังสร้างความเดือดร้อนก่อนที่สิ้น และทำลายล้างวิถีชีวิตและชุมชนของคนจนอย่างชนิดที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในหน้าประวัติศาสตร์ของประเทศ

ผ้าขาวม้าของแกนนำสมัชชาคนจน 26 กรกฎาคม 2543 ภาพข่าวหน้าหนึ่งของหนังสือพิมพ์ “มติชนรายวัน” ฉบับประจำวันที่ 28 กรกฎาคม 2543 ได้ตีพิมพ์ภาพของแกนนำของสมัชชาคนจนท่านหนึ่งขณะร่วม โต๊ะเจรจากับตัวแทนฝ่ายรัฐบาลเกี่ยวกับการพิจารณาปัญหาข้อเรียกร้องของสมาชิกสมัชชาคนจนกลุ่มต่างๆ จากทั่วภาคอีสาน การเจรจาดังกล่าวเกิดขึ้นประมาณ 10 วันหลังจากสมัชชาคนจนใช้มาตรการเด็ดขาดในการเรียกร้องความสนใจจากรัฐบาลโดยการป็นรั้วดักทำเนียบ

รัฐบาลในคืนวันที่ 16 กรกฎาคม 2543 แกนนำท่านนี้เป็นผู้ช่วยวัยชรา สวมแว่นสายตาสีขาใสกรอบ ถิ่นน้ำตาล ไว้หนวดและเคราขาวสีขาว สวมเสื้อม่อฮ่อมสีฟ้าแขนสั้น ขอบเสื้อขลิบด้วยผ้าลายชนิดสี ขาวบนพื้นม่วง ท่านใช้ผ้าขาวม้าผืนใหญ่ลายตาหมากรุกสีฟ้าสลับขาว โปกห้อยอย่างมิดชิดมองไม่เห็นเส้นผมเลย ในภาพท่านกำลังคร่ำครวญอยู่กับการพิจารณาเอกสารข้อเสนอของสมาชิกคนจน และข้อต่อรองจากฝ่ายรัฐบาล ท่านนั่งร่วมโต๊ะเจรจากับข้าราชการและนักการเมืองชั้นผู้ใหญ่อีก หลายท่าน คำบรรยายได้ภาพมีใจความดังนี้ “เถียงกันไม่ลง... บรรยากาศการชี้แจงของรัฐบาลต่อ แกนนำมีอบสมัชชาคนจนเกี่ยวกับมติคณะรัฐมนตรี (ค.ร.ม.) ข้อข้อเรียกร้อง 16 กรณีตามมติคณะ กรรมการกลางฯ เป็นไปด้วยความตึงเครียด เนื่องจากแกนนำมีอบยังไม่พอใจ ค.ร.ม. ยังไม่ให้ความ เห็นชอบหลายประเด็น เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2543” (มติชนรายวัน, 28 กรกฎาคม 2543, หน้า 1) จากภาพข่าวชุดนี้ พ่อเผ่าแกนนำมีอบท่านนี้กำลังนำเสนอวิสัยทัศน์วัฒนธรรมในเวทีสาธารณะที่ พวกเราให้ความสนใจอยู่ 2 อย่าง ได้แก่ ผ้าขาวม้า และเสื้อม่อฮ่อม ทั้งหมัดนี้เป็นเสมือนส่วนสำคัญ ของเครื่องแบบชาวบ้านหรือคนยากคนจนผู้ชายในชนบท

แม่ใหญ่นั่งถักสวิงและสานพัดไม้ไผ่ 24, 28 กรกฎาคม 2543 ข่าวคราวการประชุมประหวัง และกลยุทธ์ต่อรองของสมาชิกคนจนตั้งแต่กลางเดือนกรกฎาคม 2543 เป็นต้นมาเป็นข่าวที่ได้รับ ความสนใจจากสังคมไทยมากเป็นพิเศษ กลางดึกวันที่ 16 กรกฎาคม 2543 รัฐบาลภายใต้การนำของ นายชวน หลีกภัยกล่าวหากลุ่มผู้ชุมนุมว่าบุกรุกสถานที่ราชการในยามวิกาลและใช้กำลังตำรวจจับ การกับผู้ประท้วงอย่างรุนแรง รวมทั้งจับกุมขังผู้ประท้วงที่พยายามปั่นรื้อเพื่อเข้าไปชุมนุมในบริเวณ ทำเนียบรัฐบาล โดยไม่คำนึงคนคิดมากกว่า 200 คน หลังจากนั้นเป็นต้นมาข่าวการประชุมประหวังก็อยู่ ในความสนใจของสื่อมวลชนและสาธารณชนมาโดยตลอด

ภายใต้บริบทการประท้วง หนังสือพิมพ์มติชนรายวันได้นำเสนอภาพข่าวของ “หญิงชราที่ เข้าร่วมมีอบด้านเขื่อนปากมูลกำลังถักสวิงรอการตัดสินใจช่วยเหลือจากรัฐบาล” (มติชนรายวัน, 24 กรกฎาคม 2543, หน้า 1) และภาพของแม่ใหญ่ท่านหนึ่งจากจังหวัดกาฬสินธุ์นั่งสานพัดไม้ไผ่ในเพิง พักของผู้ชุมนุมประท้วงถนนช้างสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาข้าราชการพลเรือน (“เด็กเล็ก ผู้ หญิง พ่อแก่ แม่เผ่า...” มติชนรายวัน, 28 กรกฎาคม 2543, หน้า 16) ภาพข่าวทั้งสองภาพเป็นภาพ ขนาดเล็ก ภาพแรกเป็นรูปเล็กที่แทรกอยู่ใต้ภาพใหญ่ที่แสดงให้เห็นถึงกองกำลังตำรวจตระเวนชาย แคนค่ายนครสวรรค์ที่เข้าร่วมรักษาด่านเสริมกำลังตำรวจนครบาลที่หน้าทำเนียบรัฐบาล ส่วนภาพที่ สองเป็นส่วนหนึ่งของกรณำเสนอเรื่องราวของเด็กเล็ก ผู้หญิง พ่อแก่และแม่เผ่าในบริบทของการ ชุมนุมประท้วง อย่างไรก็ตาม เนื้อหาของภาพทั้งสองที่พวกเราให้ความสนใจเป็นพิเศษคือ การถัก สวิงและสานพัด ไม้ไผ่ของแม่ใหญ่ทั้งสองท่านเกิดขึ้นในบริบทของการชุมนุมประท้วง ทั้งสองท่าน เป็นสมาชิกของสมาชิกคนจนที่เข้าร่วมการต่อสู้เรียกร้องประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากโครงการ พัฒนาของรัฐบาลในภาคอีสานในระยะเวลา 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา

วัสดุทางวัฒนธรรม เช่น กับดักหน้ ผ้าขาวม้าแกนนำมีอบหรือพัดไม้ไผ่ที่แม่ใหญ่นั่งสามในเ
 เฝิงพักของผู้ชุมนุมประท้วงมีความหมายในทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของสังคมไทย
 สมัยใหม่อย่างไร ความหมายของวัสดุทางวัฒนธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นได้อย่างไร นักมานุษยวิทยาควร
 จะอธิบายการปรากฏตัวของวัสดุทางวัฒนธรรมเหล่านี้ว่าอย่างไรและทำไม

บทความชุดนี้ให้ความสนใจกับการปรากฏตัวของวัสดุทางวัฒนธรรมในบริบทของการ
 ชุมชนประท้วงทางการเมืองที่พวกเราได้มีโอกาสเรียนรู้ผ่านสื่อมวลชนและการศึกษาภาคสนามบาง
 ส่วนที่หมู่บ้านแม่บุญคังริมเขื่อนรายไศล อำเภอธวัชชัย จังหวัดศรีสะเกษเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.
 2542 คຸ້ມປ່າຍອນຈາກແມ່ນ້ຳມຸງ ສຳຂາວມ້າ ເຄື່ອມອ່ອມ ເສື້ອສຳເຄື່ອງແຕ່ງກາຍ ຫມວກ ພັດສານດ້ວຍໄມ້
 ໄມ້ແລະເຄື່ອງມືເຄື່ອງໃຊ້ອື່ນໆ ທີ່ປາກູງຢູ່ໃນເຟັງທັກແລະສະຖານທີ່ຊຸມນຸມປະຖິ້ງຂອງສັມັຊຈາກຈນ
 ແນ່ນອນວ່າ ພວກເຮົາໄດ້ມີໂອກາດຕິດຕາມ ໄປສຶກສາຫຼືສົ່ງເສີມວັດຖຸທາງວັດທະນະທຳນີ້ຢ່າງລະເອີຍ
 ແຕ່ຈະໃຊ້ວັດຖຸທາງວັດທະນະທຳດັ່ງກ່າວເປັນຕົວຢ່າງສຳຄັນໃນກອບອື່ນໆ ທາງການເມືອງແລະ
 ວັດທະນະທຳຂອງວັດຖຸທາງວັດທະນະທຳພຽງພຽງຂອງສັມັຊຈາກຈນ ແລະນຳເສບອແນວທາງວິເຄາະວັດຖຸ
 ທາງວັດທະນະທຳຈາກແງ່ມຸງທາງທຸກຖືຂອງວິຊາມານຸຊຍທິທາສຳນັກສັມັຊນິຍມບາງສ່ວນ ພວກເຮົາ
 ໃຊ້ຕົວຢ່າງການປາກູງຕົວຂອງວັດຖຸທາງວັດທະນະທຳໃນບຸກຄົນປະຖິ້ງດັ່ງກ່າວເປັນແນວ
 ທາງການນຳເສບອາທິດໄພແລະອື່ນໆ “ກູມິນິຊຽນຈນ” ຊຶ່ງເປັນນິທຸສະຖາວັດຖຸທາງວັດທະນະທຳ
 ສຸດຕ່າງໆ ຂອງຫຼັງສຶກສາທັດສະນີ ທາງວິຊາສຶກສາທັງໄປ ສຳນັກວິຊາທຸກໂນໂລຢີສັງຄົມ ມາວິທາຍດັບ
 ເທດໂນໂລຢີສຸຣາຣີ

ในบทความนี้ พวกเรานำเสนอว่าวัสดุทางวัฒนธรรมเป็นผลผลิตและเครื่องแสดงออกถึง
 ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของผู้เป็นเจ้าของ เทำที่ผ่านมานักมานุษยวิทยาและนักวิชาการในสาขาที่เกี่ยวข้อง
 อย่างไม่เคยให้ความสนใจความหมายของวัสดุวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นเครื่องมือหรืออาวุธที่ใช้ใน
 การต่อสู้ทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมดังที่ปรากฏให้เห็นในบริบทของการชุมนุมประท้วง
 ที่ยาวนานของสมาชิกจกจก พวกเรานำเสนอว่าวัสดุทางวัฒนธรรมในบริบทดังกล่าว แท้ที่จริงก็คือ
 “ภูมิปัญญาของคนจกจก” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นและพัฒนาควบคู่กับประสบการณ์ชีวิตของคน
 จกจก นักมานุษยวิทยาและนักวิชาการทั้งหลายควรจะเพิ่มมุมมองเหล่านี้เข้าไป มื่อจะได้เปิด
 ประเด็นการศึกษาวัฒนธรรมในแง่มุมที่สอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม
 วัฒนธรรม มุมมองเหล่านี้บอกว่าการปรากฏตัวของวัสดุทางวัฒนธรรมในบางบริบทมีคุณค่าและ
 ความหมายทางการเมืองวัฒนธรรม วัสดุทางวัฒนธรรมไม่ได้มีความหมายแบบตายตัวและไร้
 ชีวิตชีวา เช่น การอธิบายถึงคุณค่าทางเศรษฐกิจ ประโยชน์ใช้สอย ความงามทางศิลปะและการ
 อนุรักษ์ที่ไม่ค่อยจะสัมพันธ์กับความเป็นจริงที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงมากนัก ค่าหลักในที่นี้ก็คือ
 วัสดุทางวัฒนธรรมที่เราให้ความสนใจนั้นปรากฏตัวอยู่ในเงื่อนไขและบริบทอย่างไร ถูกผลิตขึ้นมา
 และใช้ประโยชน์เพื่ออะไรและโดยใคร

อคติในการให้ความหมาย “ภูมิปัญญา”

ในระยะเวลาประมาณ 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยคุ้นเคยกับคำว่า “ภูมิปัญญา” ค่อนข้างมาก โดยเฉพาะภูมิปัญญาที่ค่อนข้างด้วยคำว่า “ท้องถิ่น” “พื้นบ้าน” “ชาวบ้าน” และคำขยายที่มีความหมายในทางบวกอีกหลายคำ ผลงานทางวิชาการจำนวนมากได้กล่าวถึงว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นทางเลือกในการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองและเสริมความเข้มแข็งทางปัญญาทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ชุมชน และประเทศชาติ เป็นความหวังและทางออกหรือ “ฐานคิด” ในการฟื้นฟูเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมของประเทศทั้งช่วงก่อนและหลังวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจเมื่อกลางปี พ.ศ. 2540 รวมทั้งเป็นทรัพยากรความรู้และทรัพยากรบุคคลสำหรับการพัฒนาประเทศแทบทุกด้าน (โปรดดูรายละเอียดใน สุริยา สมุทคุปต์และพัฒน์า กิติยาภา 2542:ก3)

อย่างไรก็ตาม คำขยายเหล่านั้นไม่มีคำว่า “คนจน” หรือ “ความยากจน” อยู่เลย ชวนให้คิดต่อไปว่า “ภูมิปัญญา” หรือองค์ความรู้ที่หน่วยงานหรือองค์กรพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชนให้การยอมรับอย่างกว้างขวางนั้นเป็นของใครกันแน่ คำเหล่านี้น่าจะเป็นวาทกรรมที่ชักชวนความเป็นจริงที่ว่า คนยากคนจนเป็นเจ้าของภูมิปัญญา ที่สำคัญ ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการเกษตร การรักษาพยาบาลพื้นบ้าน การประมง การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หรือความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา ภูมิปัญญาทั้งหมดนี้เกิดขึ้นในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนจน หลังจากที่กลุ่มคนจากภายนอกชุมชน เช่น ข้าราชการ นักพัฒนา นายทุน นักวิจัย นักวิชาการและใครต่อใครเข้าไปค้นพบแล้ว ภูมิปัญญาจึงได้กลายมาเป็นมรดกทางวัฒนธรรม หรือทรัพยากรที่มีค่าในทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมดังที่เป็นอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน ภูมิปัญญาที่ว่านี้แสดงออกถึงปัญญาที่แท้จริงของชาวบ้านหรือปัญญาของคนภายนอกที่ได้ “ค้นพบ” ตัวภูมิปัญญากันแน่

พวกเราสงสัยว่า ทำไมการใช้คำว่า “ภูมิปัญญา” จึงไปกันไม่ได้กับคนจนหรือวัฒนธรรมของความจน ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงชาวบ้านหรือคนยากคนจนในชนบท หรือชาวบ้านร้านตลาดทั่วไปไม่เคยและไม่ได้แบ่งแยกภูมิปัญญาออกจากชีวิตที่ส่วนใหญ่ต้องเผชิญกับความลำบากยากจนมาหลายชั่วคน ทำไมเมื่อมวลชนกิติ์ นักวิชาการกิติ์ ข้าราชการหรือนักพัฒนาที่สติจึงไม่หลุดออกมาตรงๆ ว่า ภูมิปัญญาที่เราพูดถึงกันนั้นเป็นเรื่องของคนจนและวัฒนธรรมคนจน ทำไมจึงต้องไปพูดรวมๆ ว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาเฉพาะเรื่องเฉพาะคดี ทำไมจึงไม่พูดความจริงอย่างตรงไปตรงมาว่าเจ้าของภูมิปัญญาเหล่านั้นเป็นคนจน เป็นคนยากคนจนที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนอย่างหนักเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ครอบครัว และชุมชนในสังคมไทยยุคโลกาภิวัตน์

เป็นไปได้หรือไม่ว่า “ภูมิปัญญา” มีความหมายในทางบวกและสร้างสรรค์มากเกินไป หรือคำนี้เป็นคำหลักที่สงวนสิทธิ์เอาไว้ใช้เฉพาะกับบรรดาผู้มีการศึกษา คนร่ำรวย ชนชั้นผู้ปกครอง นาย

¹หวัตรเทมทวนความหมายและบริบทของการใช้คำว่า “ภูมิปัญญา” ในบทความเรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลักสูตรประถมศึกษา” (สุริยา สมุทคุปต์และพัฒน์า กิติยาภา 2542:ก)

ทุน ข้าราชการ ปัญญาชนหรือแม้กระทั่งนักพัฒนาที่เป็นคนภายนอกชุมชน ส่วนคนจนและวัฒนธรรมความจนนั้น ไม่เหมาะที่จะนำมาวางไว้เคียงข้างกับคำว่าภูมิปัญญาที่เสนอจะอสังการ ออกคืออย่างนี้อาจแปลความหมายได้ว่า คนยากคนจนไม่มีปัญญาความคิดและความสามารถใจหรือไม่ ชาวบ้านที่รวมตัวกันชุมนุมประท้วงกรณีปัญหาต่างๆ ในสังคมไทยจึงเป็นกลุ่มคนที่ถูกอ้างวานหรือถูกอ้างสมยอมมาอย่างนั้นหรือ

“ภูมิปัญญาของคนจน” ในเวทีการเมืองวัฒนธรรมไทยเดือนกรกฎาคม 2543

คล้อยหลังจากการใช้กำลังตำรวจทำร้ายและจับกุมสมาชิกสมัชชาคนจนที่พยายามเป็นริ้วทำเนียบรัฐบาลไม่กี่วัน พล.ต.ท. โยธิน มัชฌมพันธ์ ผู้บัญชาการตำรวจนครบาลให้สัมภาษณ์สื่อมวลชนเมื่อใจความตอนหนึ่งว่า “...เป็นเรื่องธรรมดาที่การเมืองคือการต่อสู้กัน แต่ไม่ควรเอาประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้อง หรือเอามาเป็นเครื่องมือของคนเข้ามาชุมนุม... ถ้ามว่าชาวบ้านจริงๆ มีวิสัยทัศน์พอที่จะรู้ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาของเขามองหรือ มีใครชักนำเข้ามาเหมือนกลุ่มที่เพิ่งถูกจับกุมหรือไม่... เรื่องนี้ถือเป็นบทเรียนจากชีวิตจริงว่าชาวไร่ชาวนาอยู่ดีๆ ถูกใครหลอกให้มาติดคุก คนที่เป็นแกนนำนักวิชาการหรือปัญญาชนทั้งหลายให้ออกมาเลยดี เดินออกมาเลย... ทำให้ต้องดันหลังคนยากคนจนให้มาติดคุกแทน ผมรู้สึกสงสาร พวกนี้ถูกอ้างสมยอมหมดแล้ว...” (“ไฟร้อนจากผบช. สันติบาล ท้าคนอยากล้มนายกฯ โจรตัว อย่างอ้างสมยอมชาวบ้านนำผู้แทน.” *มติชนรายวัน*, 21 กรกฎาคม 2543, หน้า 2-๓ ติวติงโดยผู้เขียน) ข้อถกกลับไปอ่านข้อความที่พวกเราอ่านด้วยตัวเองอีกครั้ง ทิศนะของนายตำรวจชั้นผู้ใหญ่ท่านนี้ก็คงหนีไม่พ้นกับการสรุปว่า ชาวบ้านสมาชิกสมัชชาคนจนนั้น ใจ ถูกหลอก ถูกอ้างสมยอม ถูกชักนำ และที่สำคัญ ไม่มีปัญญาที่จะ “รู้ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาของตนเอง”

การดูถูกภูมิปัญญาคนจนหรือการมองไม่เห็นว่าคุณคนจนก็มีความคิดและความสามารถในการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อแก้ปัญหาที่พวกเขาเผชิญ ได้รับการดองย้ำอีกครั้งหนึ่งจากนายอรรถพล สรสุชาติ โฆษกรัฐบาลที่ให้สัมภาษณ์ทางนเรชั่นแซนชั่น (ยูทิวบี ช่อง 8) ว่าการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนเป็นเครื่องมือรับแผนมาจากองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ โดยเฉพาะองค์กรระหว่างประเทศที่ทำงานเรียกร้องปัญหาเขื่อนระดับโลก ท่านโฆษกกล่าวว่า “...อยากแสดงความเห็นว่า การชุมนุมของสมัชชาคนจนครั้งนี้เป็นเรื่องภายในประเทศ ไม่ควรมีองค์กรต่างประเทศเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย...” (“ภาพข่าวสด กระชกส่องกั้นอรรถพล.” *ข่าวสด*, 31 กรกฎาคม 2543, หน้า 10) ภายใต้ภาวะกดดันทางการเมืองทั้งจากฝ่ายค้านและฝ่ายประชาสังคมที่เกิดจากกรณีการประชุมประท้วงของ

¹ นายตำรวจท่านนี้ยังร่วมมือกับนายอัมพร พูช่วยเหลือ ประธานชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้าน 3 ตำบลในจังหวัดนครราชสีมา ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับสัญชาติของสมาชิกสมัชชาคนจนว่า “...คนเหล่านี้ไม่ใช่คนไทย ไม่ใช่ชาวลาวลาวแต่มีเชื้อสายลาวที่ไม่มีอาชีพ...” (*ไทยรัฐ*, 22 กรกฎาคม 2543) นายทักษ์ มานพูนทดแทนบ้างของสมัชชาคนจนออกมาตอบโต้ทันทีว่า “...ให้พวกเรารู้ได้เลยว่านี่เป็นลาวจริงหรือไม่ อาจเป็นลาวจริง แต่เป็นลาวอีกตามสัญชาติไทย พวกเราจะต่อสู้กับรัฐบาลประชาธิปไตยที่อยู่ใต้วางแผนสังหาร” (*มติชนรายวัน*, 24 กรกฎาคม 2543, หน้า 19)

สมัยราชวงศ์จิ้นกล่าวว่ารัฐบาลมองไม่เห็นทางออกอย่างอื่นเลยนอกจากคิดและมองเห็นอย่างตื้นๆ ว่าคนจนโง่ คนจน ไม่มีความคิด คนจนถูกขี้ข้าทั้งจากแก่นน้ำในประเทศและต่างประเทศที่สถานะคล้ายชนชั้นที่สะท้อนให้เห็นถึงกลยุทธ์ทางการเมืองของฝ่ายรัฐบาลและข้าราชการในการป้ายสีความเป็นอื่น (otherness) ให้กับคนจน เช่น กล่าวหาว่าเป็นลาวม้าง กล่าวหาว่ารับจ้างม้างหรือกล่าวหาว่าถูกล้างสมองให้ความร่วมมือกับต่างชาติ การสร้างความเป็นอื่นหรือคนอื่นคือการบอกว่าคนที่มาชุมนุมประท้วงและก่อให้เกิดปัญหาเหล่านี้ไม่ใช่คนไทยทั่วไปที่ไม่ก่อปัญหาหรือความเดือดร้อนให้กับรัฐบาล ดังนั้น รัฐบาลจึงมีความชอบธรรมในการจัดการกับคนกลุ่มนี้อย่างเด็ดขาด

พวกเขาเองเห็นว่า การป้ายสีหรือยึดยึดความเป็นอื่นให้กับคนจนเป็นการ “หยาบหมิ่นศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ของคนจน” (“ศักดิ์ศรีของคนจนกับสิ่งที่ทำโดยรัฐ” *ข่าวสด*, 31 กรกฎาคม 2543, หน้า 3) อย่างรุนแรงที่สุด การป้ายสีความเป็นอื่นไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในบริบทของการประท้วงที่มีเจ้าหน้าที่ระดับสูงออกมาให้สัมภาษณ์สื่อมวลชนดังที่พวกเรานำเสนอมานี้ หากยังเกิดขึ้นกับกรณีที่พวกเราเรียกว่าการปฏิเสฐภาวะการเกิดขึ้นและคงอยู่ของ “ภูมิปัญญาคนจน” ด้วยในสายตาของรัฐบาล โดยเฉพาะนักการเมืองและข้าราชการประจำนั้น คนยากคนจน ไม่มีและไม่ได้อยู่ในฐานะที่คู่ควรกับคำว่า “ภูมิปัญญา” แม้แต่น้อย ไม่ว่าภูมิปัญญานั้นจะสะท้อนออกมาในรูปแบบของความคิดและความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา สรุปบทเรียนชีวิตหรือค้นหาทางออกด้วยตนเอง หรือภูมิปัญญาที่สะท้อนออกมาในรูปแบบของการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องมือนำใช้ในการประกอบอาชีพ เทคโนโลยีพื้นบ้านและระบบการจัดการทรัพยากรต่างๆ ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นของ “ชาวบ้าน” ที่เป็นภาพนามธรรมและเป็นภาพที่ไม่ได้สะท้อนให้เห็นความลำบาก แร่นแค้นและภาวะการต่อสู้ดิ้นรนในการเลี้ยงชีพและดำรงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของคนเอง ครอบครัวและชุมชนได้เท่ากับคำว่า “คนจน”

นิทรรศการภูมิปัญญาคนจน: สาระสำคัญและความหมาย

นิทรรศการของห้องไทยศึกษาที่ศูนย์ฯ นี้เป็นการให้พื้นที่ทางวัฒนธรรมและให้ความสำคัญกับ “ภูมิปัญญาคนจน” พวกเขาออกแบบและนำเสนอการแสดงวิถีทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นผลผลิตส่วนหนึ่งของ “ภูมิปัญญาคนจน” ภายใต้บริบทของการต่อสู้ทางการเมืองของสมาชิกคนจนและกลุ่มพลังคนจนอื่นๆ ที่กำลังดำเนินไปอย่างเข้มข้นทั่วประเทศในช่วงกลางปี พ.ศ. 2543 นิทรรศการชุดนี้เปิดโอกาสให้ “ภูมิปัญญาคนจน” ได้พูดหรือบอกเล่าความหมายของวิถีชีวิต การปรับตัว และประสบการณ์การต่อสู้ของคนจนฮีดานในยุคโลกาภิวัตน์โดยผ่านการแสดงวิถีทางวัฒนธรรมจำนวนหนึ่ง

วิถีทางวัฒนธรรมที่พวกเราเลือกมานำเสนอในนิทรรศการชุดนี้ประกอบด้วย

1. ระหัดวินำจากลุ่มน้ำตะคองและลุ่มน้ำมูลตอนบน จังหวัดนครราชสีมา ถ้าตะคองเป็นลำน้ำสายสำคัญที่ไหลลงสู่แม่น้ำมูล ต้นน้ำอยู่ในเขตเขาใหญ่รอยต่อของจังหวัดนครราชสีมา

นครนายกและปราจีนบุรี ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมสองฝั่งลำตะคองตลอดสายได้เรียนรู้และพัฒนา าระหัดวิดน้ำเพื่อใช้เป็นเครื่องมือตักน้ำจากลำน้ำเข้าคูไ้ร่นาและสวนมาตั้งแต่สมัยบรรพชน ระหัดวิด น้ำทั้ง 2 ตัวที่พบเราจัดแสดงในห้องไทยศึกษาที่สามเป็นฝีมือของช่างชาวบ้านจากบ้านน้ำมา ตำบลลาดบัวขาว อําเภอลี้ควี่ จังหวัดนครราชสีมา ระหัดวิดน้ำตัวแรกใช้วัสดุที่เป็นไม้เนื้อแข็ง ไม้ไผ่และไม้คั้นมะพร้าวในการก่อสร้าง เพื่อแสดงให้เห็นถึงระหัดวิดน้ำพื้นบ้านที่ชาวบ้านใช้กันอย่างแพร่หลายทั้งในอดีตและปัจจุบัน ส่วนระหัดวิดที่สองใช้เหล็กแท่ง ท่อพีวีซี ท่อเหล็กเป็บบและเหล็กเส้นแผ่นเรียบเข้าไปเสริมในส่วนที่เป็นแกนหมุน รางน้ำ ไ้กงและเส้นรอบวงของตัวระหัด การใช้วัสดุสมัยใหม่เข้ามาเสริมวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นเช่นนี้เป็นภาระสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการเรียนรู้และประยุกต์ใช้วัสดุที่เหมาะสมของชาวบ้าน ระหัดทั้งสองตัวมีขนาดเท่ากัน เส้นรอบวงยาวประมาณ 25 เมตร รัศมีของไม้กงทั้งสองด้านยาว 4.50 เมตร ใช้โคลนมาโยให้ฟ้าสองเครื่องเป็นแหล่งพลังงานในการหมุนปั่นน้ำในอาคารจัดนิทรรศการแทนพลังงานจากกระแส่นาธรรมชาติ

ระหัดวิดน้ำจากลำตะคองและกุ่มน้ำมุดคอนบน ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาคนจนในบริบทของการประท้วงหรือการต่อสู้ทางการเมือง แต่เทคโนโลยีหลังน้ำซุดก็เป็นตัวอย่างชิ้นสำคัญในการทำความเข้าใจภูมิปัญญาของคนด้านชลประทาน คนจนไม่ได้มีความคิดและ เทคโนโลยีในการใช้ความรุนแรงกับแม่น้ำทั้งสายเหมือนกับการสร้างเขื่อนของหน่วยงานของรัฐ เช่น การให้ฟ้าฟ้าผลิต กรมชลประทาน หรือกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน คนจนใช้ระหัดวิดน้ำที่สร้างมาจากประสบการณ์และการเรียนรู้เกี่ยวกับทิศทางการไหลของสายน้ำ ระดับน้ำตลอดทั้งปี วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น กำล้งแรงงานและเงินทุนที่มีอยู่ รวมทั้งขนาดที่ทากินที่สอดคล้องกับปริมาณน้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ระหัดวิดน้ำสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรน้ำที่ยั่งยืนและสอดคล้องเหมาะสมกับวิถีชีวิตของคนจนและสภาพแวดล้อมธรรมชาติรอบตัว

2. เครื่องจักรสานพื้นบ้านทำด้วยไม้ไผ่ เช่น กระติบข้าวเหนียว หวดนึ่งข้าวเหนียว ตะกร้าบรรจุของประเภทต่างๆ ข้าวของเครื่องใช้เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนจน เราสามารถพบเห็นวัสดุทางวัฒนธรรมเหล่านี้ทั้งในระหว่างการประท้วงและในหมู่บ้านชนบททุกแห่ง พวกเรานำเสนอวัสดุทางวัฒนธรรมกลุ่มนี้เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า คนจน โดยเฉพาะกลุ่มสมาชิกคนจนได้สรุปบทเรียนของพวกเขาแล้วว่า การต่อสู้ทางการเมืองและวัฒนธรรมของพวกเขาเกี่ยวกับรัฐบาล ไม่ว่าจะเป็นครณีเขื่อนปากมูล เขื่อนราษีไศล หรือครณีป่าไม้และที่ทำกินอื่นๆ ไม่ใช่ภารกิจที่จะคล่วงไปได้ด้วยการประท้วงเป็นครั้งคราว หรือยื่นหนังสือเรียกร้องให้นักการเมืองและข้าราชการผู้เกี่ยวข้องเข้ามาจัดการช่วยพวกเขาก็ปัญหา เส้นทางการต่อสู้ของพวกเขาต้องดำเนินไปยาวนานนับปีและหลายปี เช่น ครณีประท้วงปากมูลเริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 หมู่บ้านแม่มนูนงันเขื่อนรัตนเขื่อนปากมูลรวมตัวกันต่อสู้มาตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. 2542 เป็นต้น บนเส้นทางการต่อสู้ที่ยาวนานเช่นนี้ คนจนหันหน้าเข้าหากันและเรียนรู้ที่จะใช้จุดแข็งที่มีอยู่ในวัฒนธรรมความจนของตนเองเป็นอาวุธ ส่วนหนึ่งจุดแข็งดังกล่าวก็คือ พึ่งตนเองให้ได้ในทางเศรษฐกิจ เลี้ยงปากเลี้ยงท้องตัวเองให้ได้ใน

ระหว่างการประท้วง นั่นก็คือ วัตถุประสงค์ทางวัฒนธรรมและความรู้ทางวัฒนธรรมในการหาอาหารและจัดการปากท้องของตนเองและชุมชนจะต้องถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

พวกเราพยายามจะชี้ให้เห็นว่า ภาพที่คนจนหอบกระดืบข้าว หวดนึ่งข้าว ตะกร้า กระจุง และอาหารการกินต่างๆ จากหมู่บ้านชนบทเข้ามาประท้วงในกรุงเทพฯ ไม่เพียงแต่เป็นศาสตร์และศิลป์แห่งการประท้วงที่ได้เรียนรู้และตั้งสมายาวนาน แต่วัตถุประสงค์ทางวัฒนธรรมในชีวิตของคนจนเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นคุณค่าทั้งในทางประโยชน์ไร้ขอบ ขายเป็นสินค้าเพื่อระดมทุนรอนและใช้เป็น “อาวุธทางวัฒนธรรม” ในการประท้วงเรียกร้องความสนใจจากสาธารณชนได้อีกด้วย วัตถุประสงค์ทางวัฒนธรรมของคนจนเหล่านี้บอกถึงความแตกต่างทางชนชั้น แบ่งแยกพวกเขาออกจากนักการเมือง ข้าราชการและคนเมืองหลวง ขณะเดียวกันก็ช่วยยืนยันความเป็นตัวของตัวเองได้อย่างมีพลังและสง่างาม

3. เครื่องมือประมงพื้นบ้าน พวกเราจัดแสดงเครื่องมือประมงพื้นบ้านของคนจน เช่น คู่ม ปลายอน คู่มคักปลาแม่น้ำโขง จันคักปลาแม่น้ำโขง เบ็ด ช้องใส่ปลา แห สวิง ไซชนิดต่างๆ และแบบคักกบ ในจำนวนเครื่องมือประมงพื้นบ้านที่เรามีอยู่ในห้องโถงศึกษาวิทัศน์ เครื่องมือของชาวประมงที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลในเขตอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เขื่อนราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ และพื้นที่ใกล้เคียง เป็นวัตถุประสงค์ทางวัฒนธรรมส่วนสำคัญที่ให้ความหมายเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกับการต่อสู้เรียกร้องของสมาชิกคนจนที่กำลังดำเนินอยู่ในเวลานี้มากที่สุด เครื่องมือเหล่านี้เป็นเสมือนอนุสรณ์เตือนความทรงจำถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในสายน้ำมูลและน้ำโขง ขณะเดียวกันก็เป็นอาวุธของความทรงจำสาปแช่งถึงภัยพิบัติที่เกิดจากเขื่อนและอำนาจรัฐที่อยู่เบื้องหลังได้อย่างทรงพลังอีกด้วย เครื่องมือประมงพื้นบ้านชนิดต่างๆ ภาพถ่ายของชาวประมงที่ใช้เครื่องมือเหล่านี้และเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตและชุมชนของคนจนก่อนการเข้ามาของเขื่อนได้ปรากฏให้เห็นในเวทีประท้วง เวทีอภิปรายหรือสัมมนาทางวิชาการและเวทีการต่อสู้รูปแบบอื่นของสมาชิกคนจนอยู่เสมอ ถิ่นมรดกชนบทแขนงต่างๆ ได้นำเสนอภาพและเรื่องราวเกี่ยวกับเครื่องมือและวิถีชีวิตชาวประมงลุ่มน้ำมูลอยู่เป็นประจำตั้งแต่ พ.ศ. 2534 เป็นต้นมา

4. ผ้าขาวม้า และผ้าทอผลิตภัณฑ์ย้อมสีธรรมชาติ วัตถุประสงค์ทางวัฒนธรรมในกลุ่มนี้เป็นผลงานและความสามารถของกลุ่มคนจนผู้หญิง คนกลุ่มนี้ทอผ้าเพื่อใช้ในครอบครัวและเพื่อขายเป็นสินค้าเพื่อระดมเงินทุนสมทบในการดำเนินกิจกรรมด้านต่างๆ ของสมาชิกคนจน คนจนมีโอกาสประยุกต์ใช้ความรู้ที่อยู่ในวัฒนธรรมของคนและได้เรียนรู้เทคนิควิธีการทอ การย้อมสี การออกแบบและการตลาดเพิ่มเติมจากวิทยากรชาวบ้านและหน่วยงานพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง ผ้าทอทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหมเหล่านี้เป็นสินค้าหาทุนชั้นสำคัญ โดยเฉพาะเมื่อนำมาวางขายให้กับคนในเมืองหรือกลุ่มผู้สนับสนุนทั้งคนไทยและคนต่างชาติที่มีโอกาสไปเยือนหมู่บ้านแม่มนมันขึ้น

ไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ผ้าทอและผลิตภัณฑ์ผ้าและเครื่องนุ่งห่มของคนจนเหล่านี้มีนัยของการประท้วงและการต่อสู้ทางวัฒนธรรมอย่างชัดเจน เมื่อผ้าขาวม้า เสื้อม่อฮ่อมหรือกางเกงผ้า

ฝ่ายที่เป็นเครื่องแบบของคณจนได้ปรากฏให้เห็นผ่านสื่อมวลชน โดยเฉพาะในช่วงเวลาประหวัง วัสดุทางวัฒนธรรมเหล่านี้ได้บอกเล่าถึงความทุกข์ยากและการต่อสู้ดิ้นรนของผู้เป็นเจ้าของหรือผู้สวมใส่อยู่ในตัว ซึ่งแกนนำมีบทบาทด้วยผ้าขาวม้า สวมเสื้อม่อฮ่อมนั่งโต๊ะเจรจากับข้าราชการ และนักการเมืองชั้นผู้ใหญ่ที่สวมสูทผูกไทค์แล้ว เนื้อหาที่วัสดุทางวัฒนธรรมเหล่านี้สื่อสารออกมา ยิ่งชัดเจนมากขึ้น เป็นไปได้เหมือนกันที่ผู้ชมที่ได้รับสารเหล่านี้ผ่านสื่อมวลชนจำนวนไม่น้อยได้จะ คณะเนตงสารให้กับคณจน โดยไม่รู้ตัว (โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับความหมายทางการเมืองของผ้าขาวม้าไทยใน สุริยา สมุทคุปต์และพิสนา กิติอาษา 2542ข)

5. ย่อมขมด ย่อมที่คิดเอียงจากผ้าทอมือพื้นบ้านลวดลายและสีอันต่างๆ ก็เป็นวัสดุทางวัฒนธรรมชิ้นสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่พวกเราพบเห็นได้ในบริบทของการชุมนุมประท้วงของสังคมชาคนจน ย่อมเป็นเครื่องใช้บรรลุถึงภาวะถ้วนตัวของผู้เข้าร่วมประท้วงแต่ละคน คนจนที่เข้าร่วมประท้วงโดยเฉพาะแกนนำผู้ชาย นักวิชาการ ที่ปรึกษาและนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ มักจะพกพาย่อมประจำตัวตลอดเวลา ย่อมเหล่านี้เป็นผลผลิตที่เกิดจากฝีมือน้ำพักน้ำแรงของคนจนผู้หญิง วัสดุทางวัฒนธรรมชิ้นนี้บอกถึงอัตลักษณ์ถ้วนตัวของคณจนในบริบทของการเดินทางไปประท้วงที่ห่างไกลจากถิ่นฐานบ้านเกิดของคณจน ย่อมของหลายคนบอกถึงความคิดเห็นทางการเมืองและอุดมการณ์ถ้วนตัวของแต่ละคนอย่างชัดเจน ซึ่งความคิดและอุดมการณ์ถ้วนใหญ่มักจะขึ้นอยู่กับคณจนที่สังกัดกับอำนาจรัฐและนาชุน (โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับความหมายของย่อมไทยใน สุริยา สมุทคุปต์และพิสนา กิติอาษา 2541)

6. หมวก วัสดุทางวัฒนธรรมชิ้นนี้ไม่ได้มีไว้สวมใส่เพื่อปกป้องร่างกายจากแดด ฝนหรือลมเท่านั้น หากยังใช้สื่อบอกความหมายทางวัฒนธรรมหลายอย่างในตัว ในบริบทของการชุมนุมประท้วงของสังคมชาคนจน หมวกที่คณจนทั้งชายหญิงสวมใส่มีสารพัดแบบสารพัดชนิด ทั้งหมวกแก๊ป หมวกสาน หมวกโบลาน หมวกผ้าใบมีสายรัดคางและแบบอื่นๆ คณจนต้องการหมวกเพราะพวกเขาชุมนุมประท้วงในเวทากลางแจ้ง ในเพิงพักชั่วคราวหรือแม้กระทั่งในระหว่างการเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ หมวกช่วยกันแดด กันฝนหรือกันลมไว้กับร่างกายส่วนที่สำคัญที่สุดในวัฒนธรรมไทย ซึ่งได้แก่ ศีรษะ ขณะเดียวกัน หมวกที่ราคาถูก อยู่ในสภาพที่เก่าชอมหรือเระอะกรังด้วยคราบหรือโคลนต่างหากที่บอกชี้ชื่อของคณจน นอกที่ผู้พบเห็นทั่วไปว่า เจ้าของหมวกหรือกลุ่มคณจนที่ใส่หมวกประจำตัวที่หลากหลายแบบและสีอันเหล่านั้นเป็นใครมาจากไหนและกำลังเรียกร้องต่อผู้จะไรอยู่ คล้ายกับย่อมและผ้าขาวม้าของคณจน หมวกของคณจนก็บอกอัตลักษณ์ของพวกเขา ขณะเดียวกันก็เป็นสัญลักษณ์ของขบดบอกเล่าเรื่องราวของการต่อสู้ดิ้นรนของคณจนในชาชอบวัฒนธรรมไทยยุคโลกาภิวัตน์ได้อีกด้วย

บทสรุป:

ความหมายใหม่ทางมานุษยวิทยาของวัดศุขทางวัฒนธรรม

พวกเรามองเห็นว่านิทรรศการ “ภูมิปัญญาคนจน” ชุดนี้ช่วยเปิดประเด็นในทางวิชาการ โดยเฉพาะสาขามานุษยวิทยาควบคู่ไปกับความหมายทางการเมืองวัฒนธรรม โดยการเชื่อมโยงวัดศุขทางวัฒนธรรมพื้นบ้านต่างๆ เช่น เครื่องจักสาน เครื่องมือหาลาจากแม่น้ำมูล หมวกสาน ผ้าขาวม้า ผ้าซิ่นลือธรรมชาติ ฯลฯ ให้เข้ากันบริบทการต่อสู้ทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมของคนจนในสังคมไทยยุค ค.ศ. 2000 พวกเราพยายามจะนำเสนอว่า นี่คือแนวทางในการให้ความหมายใหม่ต่อวัดศุขทางวัฒนธรรมหรือการตีความหมายวัดศุขทางวัฒนธรรมแนวใหม่ แนวทางการวิเคราะห์ดังกล่าวนี้ เป็นการก้าวพ้นจากกรอบการตีความหมายดั้งเดิมที่เน้นเฉพาะการอธิบายประโยชน์ใช้สอย บทบาททางเพศของผู้ผลิตและผู้ใช้ประโยชน์ คุณค่าทางเศรษฐกิจและความหมายเชิงสัญลักษณ์ในพิธีกรรม

นานมาแล้วที่นักมานุษยวิทยา นักประวัติศาสตร์ศิลปะ นักคติชนวิทยา นักโบราณคดีหรือผู้เชี่ยวชาญสาขาวิชาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและอนุรักษ์วัดศุขทางวัฒนธรรมได้ให้ความสำคัญกับประโยชน์ใช้สอย คุณค่าทางเศรษฐกิจ ความงามทางศิลปะและการอนุรักษ์เก็บรักษาในฐานะที่เป็นภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมประจำถิ่น แต่พวกเราต้องการจะนำเสนอในที่นี้ว่า คุณค่าของวัดศุขทางวัฒนธรรม ไม่ได้มีเพียงเท่านั้น วัดศุขทางวัฒนธรรมเหล่านี้มีความหมายของ “ขบถ” หรือการประท้วงต่อต้านอำนาจรัฐที่อยู่ลึกลับแฝงอยู่ โดยเฉพาะเมื่อวัดศุขทางวัฒนธรรมเหล่านี้ปรากฏตัวอยู่ในบริบทของการต่อสู้ เช่น ที่หมู่บ้านแม่บุญมั่นขึ้น (เขื่อนปากมูล) หมู่บ้านแม่บุญมั่นคง (เขื่อนราษีไศล) สนามหลวง หน้าทำเนียบรัฐบาล หน้ารัฐสภา ถนนมิตรภาพหรือเส้นทางคมนาคม ฯลฯ ความหมายของสิ่งเหล่านี้ซึ่งจะโดดเด่นมากขึ้นเมื่อถูกผลิตซ้ำและนำเสนอผ่านสื่อมวลชนออกไปสู่สาธารณชนในวงกว้าง

ที่สำคัญ วัดศุขทางวัฒนธรรมคือภูมิปัญญาของคนจน เป็นผลงานของคนจนที่สร้างขึ้นและใช้ประโยชน์ในวิถีชีวิตและการต่อสู้ทางวัฒนธรรมของพวกเขา วัดศุขทางวัฒนธรรมเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นเครื่องมือในการทำงานหาเลี้ยงชีพของคนจนมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ หากยังใช้เป็นอาวุธทางวัฒนธรรมที่คนยากคนจนนำมาใช้ในกระบวนการต่อสู้และประท้วงทางการเมือง ได้อีกด้วย การปรากฏตัวของอาวุธทางวัฒนธรรมของคนจนเหล่านี้ส่วนใหญ่มักจะซ่อนเร้น แอบแฝง และไม่ค่อยเปิดเผยอย่างตรงไปตรงมา แต่พลาญาภาพของอาวุธเหล่านี้ก็มีส่วนเสริมสร้างน้ำหนักและความน่าเชื่อถือให้กับข้อเสนอหลักในการชุมนุมประท้วง การต่อสู้เรียกร้อง และการเจรจาต่อรองระหว่างคนจนกับข้าราชการและนักการเมืองทุกครั้ง ไปอาวุธทางวัฒนธรรมของคนจนไม่ได้ทำลายล้างหรือไม่ได้ตีแหล่แทงคู่ปรปักษ์โดยตรง แต่ช่วยนำเสนอและคอกำภาพลักษณ์ของความทุกข์ยาก เหนือไคลคราบน้ำตาและความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในชีวิตของผู้เป็นเจ้าของให้กับ “ผู้ชม” และสาธารณชนทั่ว

ไปได้อย่างลึกซึ้ง หลายคนอาจจะมองเห็น หลายคนอาจจะมองข้าม หลายคนอาจจะมองไม่เห็น แต่
ไม่มีใครปฏิเสธการคงอยู่ของคณาจารย์และภูมิปัญญาของกนจนได้โดยสักคน

เอกสารอ้างอิง

“ไฟร้อนจาก ผบช. ดันดิบาล ทำคนอยากล้มนายกฯ โฉว์ตัว อย่าล้างสมองชาวบ้านมาสู่แทน.” มติ
ชนรายวัน. 21 กรกฎาคม 2543, หน้า 2.

“ภาพข่าวสด กระจกส่องกินอรรถพล.” ข่าวสด. 31 กรกฎาคม 2543.

มติชนรายวัน. 18 กุมภาพันธ์ 2543.

มติชนรายวัน. 24 กรกฎาคม 2543.

มติชนรายวัน. 28 กรกฎาคม 2543.

“ศักดิ์ศรีของคนจนกับสิทธิ์ทำโคจรรัฐ.” ข่าวสด. 31 กรกฎาคม 2543.

“สัมหัตมีอบ: เด็กเล็ก ผู้หญิง พ่อแก่ แม่เฒ่า; เหลือประบาง ความอ่อนไหวของสังคมไทย.” มติชน
รายวัน. 28 กรกฎาคม 2543.

สุริยา สมุทคุปดีและพัฒนา กิติอาษา. “การเมืองเรื่องฟ้าขาวมี.” เอกสารทางวิชาการ. นครราชสีมา:
ห้องไทยศึกษานันทน์, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2541.

สุริยา สมุทคุปดีและพัฒนา กิติอาษา. “ภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลักสูตรชนบทศึกษา.” บทความนำ
เสนอในการสัมมนาเรื่อง “การแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเรียนรู้ การจัดการเรียนการสอนและ
การเสริมสร้างประสบการณ์เกี่ยวกับชนบทของสถาบันอุดมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.” จัด
โดยภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น. 3 กรกฎาคม 2542ก.

